

काव्यात्म साहित्य
• बहिणाबाई चौधरी •

विसाव्या शतकाच्या आरंभीची मराठी कविता अभ्यासता सर्वप्रथम बहिणाबाई चौधरी यांचे नाव अग्रणी घ्यावे लागते. आधुनिक मराठी कविता प्रांतातील एकाच सर्व कवी कवयित्री, विद्वान व्यासंगी होते. परंतु एकमेव कवयित्री बहिणाबाई चौधरी या आशिक्षित होत्या. तरीही त्यांनी रचलेले काव्य वाचल्यानंतर एखादा अनुभवी शिक्षित असलेला कवी काळात असे काव्य लेखन करून मराठी काव्यसृष्टीमध्ये नाव लोकोक्त मिळवणारी कवयित्री म्हणून बहिणाबाई चौधरी यांचा उल्लेख करावा लागतो.

बहिणाबाई चौधरी यांचा जन्म जळगावापासून राहमी अंतरावर असोदे या गावामध्ये एका प्रतिष्ठित महाजन घराण्यात साल वयाच्या तेराव्या वर्षी बहिणाबाई चौधरींचा विवाह जळगावातील नथुजी चौधरी यांच्याशी झाला. सासरी बहिणाबाईंना एकत्र कुटुंबामध्ये सवांचा रोज लाभला. पण अगदी तरुणापणामध्येच त्यांना वैधव्य आले. सुरुवातीचे एकत्र कुटुंब विभक्त झाल्यानंतर आणि पतीचे निधन झाल्यामुळे अतिशय हलाखीच्या परिस्थितीचा सामना करावा लागला. परंतु त्याही परिस्थितीवर मात करून त्यांनी आपली एक कन्या काशी आणि दोन पुत्र ओंकार आणि सोपान यांच्यावर चांगले संस्कार घडवले.

घरातील आणि शेतातील कामे करताना जेमनामध्ये सुचले ते काव्यरूपाने मराठी कवितेच्या प्रांणवात अजरामर ठरले. मराठी साहित्यामध्ये लोकगीतांची परंपरा फार जुनी आहे. परंतु त्यातही स्त्रीगीतांची आणि ओळांची परंपरा नुसतीच जुनी नाही तर ती अनुभवांनी परिपूर्ण समृद्ध आहे. एकोनिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला स्त्रियांना सामाजिक जीवनात स्थान नव्हतेच घराची चौकट आणि शेत अशा दोन टप्प्यातच स्त्रीचे जीवन बांधले गेले अशा वेळी माहेरची आठवण आणि सासरेचे वर्तन आणि वाट्याला आलेले वस्त्र अनुभव व्यक्त करणाऱ्या स्त्रियांमध्ये एकच पयथि उपलब्ध होता. तो म्हणजे काव्यलेखनाचा. वर्षभरातील शोणांना एकत्र जमून परस्पर शी संवाद साधणे हाच रवया अर्थाने स्त्रियांच्या जीवनातील विरंगुळा होता. हर्ष, खेद, चीड, संताप अशा भावना व्यक्त होणाऱ्या काव्य हेच माध्यम होते आणि तेच स्त्रियांनी निवडले. त्यामुळेच मराठीला समृद्ध अशा स्त्रीगीतांची व ओळांची परंपरा लाभली. स्त्रीगीतांची मराठीतील समृद्ध अशा परंपरा आणि तिच्या अग्रणी अंगभूत काव्यांचे लेखन लाभलेल्या बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितामधून

आपणाय प्रत्यक्षात् निरस्त भेदतो अनेक रुपानो वारा पाउस
 शेती कृषी व्यवसायाशी निगडित निरस्तगिची किति तरी रुपे भेदात
 त्यांच्या कवितेतून नात्यानात्यातील परस्पर संबंध जाणवतो. स्त्रीविषयक
 दुष्कीकोन जाणवतो. उपदेशाचे देशी बोल जाणवतात. सहज सुंदर
 विनोदाची खोली जाणवते. याबरोबरच गद्यवाक्यप्रयोग, बोली भाषेचे निरूपण
 वक्षणे, बोलीभाषेचा सुंदर व अचूक वापर आणि सरलता यांचा मिलाफ
 जाणवतो. त्यांनी लिहिलेल्या कवितांमधून आपण येथल्या कवितेतील
 अनुभूतीशीच जाकुन येतो. वेडी वाकडी वळां न घेता येणारी सहज
 सुंदर कविता आपल्याला उराळातून जाणवते. बहिणाबाई चोधरी यांच्या
 संसार कवितेमधून अन्न होणारा सामाजिक उपदेश प्रकषिने प्रकळ होतो.
 अरे संसार संसार, जसा जवा चुल्हयावर
 आधी हाताला चटके तोंडा मिळते आकर।
 अरे, संसार संसार, खोटी कधी म्हणू नही
 लोटा कधी म्हणू नही।
 अरे, संसार संसार, नही अरे कुढमं
 येड्या गथांतला हार म्हणून को रे लोढमं।
 अरे, संसार संसार, श्वीरा येला वरचा तोड
 एके तोडामधी कडू, काकी अवघा लागे गोड
 अरे, संसार संसार, म्हणून को रे श्वीलावा
 त्याला गोड-श्वीमफूल, मधी गोडल्याचा देवा
 देखा संसार संसार, शेंग वरतून काटे
 अरे, वरतून काटे, मधी चिके सागरगोटे
 एका संसार संसार, दोन्ही जीवांचा व्धार
 देतो सुखाले नकार, अन् दुःखाले लोकार
 देखा संसार संसार, दोन जीवांचा सुधार
 कधी नगद उदार, सुख दुःखाचा बेवार
 अरे, संसार संसार, असा मोठा जादुगर
 माझ्या जीवाचा मंतर, त्याच्या वरती मदार
 असा संसार संसार, आधी देवाचा ईशार
 माझ्या देवाचा जोजार, मग जीवाचा आधार।

प्रस्तुत संसार कवितेमधून वरिणाबाई चौधरी यांनी संसाराचे
गुपीत सांगितले आहे.